

Путіліна О. Л.,
Донецький національний університет, м. Донецьк

ІСТОРИЧНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ ГРАМАТИЧНОГО ЛАДУ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ЗІСТАВЛЕННІ З УКРАЇНСЬКОЮ

Стаття присвячена характеристиці етапів і причин формування граматичних змін як підґрунтя інноваційних процесів у сучасній англійській мові (у зіставленні з українською), встановленню природи змін у граматичному складі протягом її історичного розвитку (порівняно з українською), кваліфікуванню інтралінгвістичних / екстралінгвістичних причин граматичних змін інноваційного типу в обох зіставляваних мовах.

Ключові слова: інноваційний процес, конкурування, давньоанглійська, рання сучасна англійська мова, пізня сучасна англійська мова, середньоанглійська мова.

В статье рассматривается характеристика этапов и причин формирования грамматических изменений как основы инновационных процессов в современном английском языке (в сопоставлении с украинским), устанавливается природа изменений в грамматическом составе на протяжении его исторического развития (в сравнении с украинским), квалифицируются интралингвистические / экстралингвистические причины грамматических изменений инновационного типа в сопоставляемых языках.

Ключевые слова: инновационный процесс, конкурирование, староанглийский язык, ранний современный английский язык, поздний современный английский язык, среднеанглийский язык.

The paper devoted to a characterization of stages and causes of forming a grammatical structure as basis of innovative processes in Present-day English language (in comparison with Ukrainian), an establishing of the causes of changes in the grammatical organization of English during its historical development (compared with the Ukrainian), a classifying intralinguistic / extralinguistic changes of innovative type in both languages.

Keywords: innovative processes, competing, Old English, Early Modern English, Late Modern English, Middle English.

У сучасній англійській мові (у зіставленні з українською) аналіз прикладів, дібраних багатьма авторами, дозволив виявити нові структурні типи одиниць, що можуть поступово привести до змін структурного характеру, зокрема до перетворення складних слів на похідні для створення потенційно необмеженої кількості новотворів із нефіксованими і непередбачуваними граматичними категорійними показниками [9]. Відсутність фундаментальних досліджень у цій царині й зумовлює **актуальність** цього дослідження.

Однак, порівняльний аналіз інноваційних процесів, що мають місце в сучасній англійській мові (на противагу українській), насамперед на граматичному рівні, неможливий без розмежування національних і запозичених одиниць, явищ, процесів у сучасній англійській мові в зіставленні з англійською, що є **метою** пропонованої розвідки. У свою чергу, мета зумовлює розв'язання таких **завдань**: характеристика граматичних (почасти лексичних і фонетичних) процесів і їхня історична інтерпретація, а також встановлення сутності і причин історичних змін у граматичному ладі у сучасній англійській мові (у зіставленні з українською).

Популярність англійської мови у світі, що підтверджується кількістю її носіїв (за різними джерелами – від 300 до 400 мільйонів) і тих, хто принаймні знає її і може користуватися нею за потреби як другою мовою (від 180 до 1800 мільйонів осіб), а також її статус однієї з мов міжнародного спілкування є першопричиною динамічного розвитку англійської, що вже давно вийшла за межі Великої Британії. Факт її поширення у 54 країнах, для мешканців яких вона є офіційною, і в понад 30 несамостійних державних одиницях (non-sovereign entities) не міг не позначитися на розмаїтті форм її вияву, кількості варіантів, діалектів, субдіалектів, а отже, і появі значної кількості серйозних змін, що зачіпають не тільки лексикон, але й граматичний рівень, що зазвичай є досить стійким до будь-яких змін.

Динаміка поширення будь-якої мови обов'язково впливає на зміну її лексичної і граматичної форми, але якщо процес змін лексичного складу відбувається природно (за рахунок словотвору і запозичень), то граматичні зміни є більш відчутними для носія мови й особливо для того, хто користується певною мовою як другою [8, с. 9]. Скупність граматичних змін спричиняє «зсуви» в усій граматичній системі мови, наслідком чого можуть бути, зокрема, труднощі, які часто виникають у сучасного носія англійської мови (передусім у того, для кого англійська не є рідною) в процесі читання художніх текстів 18-19 століть, оскільки не тільки лексика, а й граматики того часу значно відрізняється від сучасної.

Загалом, в історії формування англійської граматики можна виділити кілька періодів: давньоанглійський (7 ст. н. е. – 1100 р.), середньоанглійський (1100 – 1450/1500 р. р.) і сучасний (1500 р. – теп. час) (ранній сучасний (1500 – 1700 р. р.) і пізній сучасний (1700 р. – теп. час)) [10], поступова зміна яких значною мірою позначилася на становленні граматичного ладу сучасної англійської мови в тому вияві, який знайомий нам зараз.

Важливим чинником, на який зазвичай покликається переважна більшість англістів [2; 7; 10], є абсолютне домінування екстралінгвальних чинників, що визначали процес формування всього масиву англійської мови – від фонетики до стилістики [1, с. 7-14]. Так, за часів Римської імперії уздовж північного узбережжя Європи (між річками Ельбою і Рейном і на Ютландському півострові) розселилися народи, які розмовляли германськими мовами (англи, сакси і юти, яких найчастіше називають англосаксами) і які всередині 5 століття почали переселятися до Британії. Вплив латини, якою користувалися римські купці, які мандрували між племенами, на той час вже ставав відчутним (пор. *kettle* 'чайник', *wine* 'вино', *cheese* 'сир', *butter* 'масло' тощо або формування розгалуженої системи форм часу, властивої латині, що можна порівняти з розвитком і становленням форм часу в українській граматиці під впливом старослов'янської мови).

Проте не тільки латина, про яку завжди згадують історики англійської мови, говорячи про цей період, вплинула на формування англійської граматики, адже до 4 ст. на територіях, на яких розселилися англосакси, статус рідної мала т. зв. кельтська мова, точніше – кельтські мови (бритські (валійська, корнська і частково – бретонська), гойдельські, зокрема ірландська, і меншою мірою – континентальні мови, наприклад, галльська) [2; 7]. Через те, що в 4 ст. Рим поступово втрачає свою силу внаслідок нападів готів зі сходу й англосаксів – з півночі, кельти, які населяли територію сучасних Шотландії та Уельсу, починають розширювати свої кордони, поки в 410 р. н. е. останній римський імператор не залишив групу Британських островів кельтам й англосаксам, між якими на той час вже розпочалася війна, що тривала майже століття і завершилася майже остаточним винищенням кельтів разом із заснуванням 550 р. держави англосаксів – Англії. Населення цієї країни продовжувало розмовляти т. зв. кельтською мовою до 7 ст.

З погляду сучасної граматики англійської мови, важливою є поява дієслівних часів групи Continuous, що були характерними для кельтських мов [7, с. 41], формування і поступова редукція відмінкової парадигми іменників, як в ірландській мові або в групі британських мов, використання зворотів з дієприкметником для реалізації видо-часових значень, а також характерна для давньоірландської та валлійської мов ранньо- і середньоваллійського періодів структура речення VSO-моделі (присудок-підмет-додаток), що частково (крім інтерпозиції підмета) збереглася у наказових і деяких типах неповних речень, і SVO-модель, типова для частин складних речень [11].

Цілісний і систематичний вплив латини зафіксований вже після 597 р., тобто після прийняття англосаксами християнства і появи церковної літератури. Цей період – період староанглійської мови – зазвичай пов'язують з двома державними утвореннями: Нортумбрією, з якою асоціюється епічна поема «Беовульф», і Західною Саксонією (яка стає осередком влади після послаблення могутності Нортумбрії), король якої Альфред Великий (роки правління – 871-900) заснував школи і доручав своїм підлеглим перекладати книги з латини англійською (пор. з діяльністю Ярослава Мудрого в Київській Русі).

На сьогодні грамика англійської мови має, як і латинська, два стани (активний і пасивний), три способи (дійсний, умовний і наказовий), розширену систему дієслівних форм часу, у тому числі прості форми (Present), перфектні форми (Perfect), розмежування дії і переддії (the Future in the Past Tense). У синтаксичному аспекті слід підкреслити закріплення під впливом латинського синтаксису те, що на сьогодні можна подекуди спостерігати вільний порядок слів, але в абсолютній більшості випадків кожне речення супроводжується традиційним показником – підметом у початковій формі (або називному відмінку, напр., у слов'янських мовах, зокрема в українській), а також поява іменної частини складеного присудка (Predicative) [10].

У період середньоанглійської мови, крім латини, на становлення англійської мови також вплинула норманська мова, яку принесли із собою нормандські завоювальники і яка виконувала функцію державної в Англії в 11-14 століттях. Водночас вплив нормандської мови більшою мірою позначився на фонетичному і лексичному рівнях, ніж на граматиці, тому з-поміж граматичних наслідків взаємодії двох мов лінгвісти переважно говорять про домінуючу тенденцію дотримання того, що на сьогодні вважають прямим порядком слів (підмет-присудок-додаток) за перенесенням присудка / частини присудка у препозицію щодо підмета в питальних реченнях, принципи вживання означеного і неозначеного артиклів як визначників іменників, а також сучасний варіант особового займенника 3 особи множини *they* 'вони' з варіантами в об'єктному відмінку *them* 'ім, їх' і присвійного займенника *their* 'їхній, їхня, їхнє, їхні' [6]. Саме завдяки цим особливостям тексти, написані середньоанглійською мовою, для сучасного носія англійської є зрозумілішими, оскільки і граматичний лад, і лексичне наповнення більше схожі на сучасний варіант.

Якщо в цьому контексті аналізувати ранню сучасну англійську мову, період якої збігається з періодом англійського Відродження (здаймо, що твори У. Шекспіра презентують саме цей період у розвитку англійської), то передусім слід згадати про зміни, що знову торкнулися не граматики, а цього разу – фонетики, адже між 1400-1600 р. р. в англійській мові відбулися два фонетичні процеси, що вплинули на формування мови загалом і розмежування середньоанглійської та сучасної англійської мов (крім мови йола, якою користувалися мешканці двох баронств Форт (Forth) і Баргі (Bargy) ірландського графства Уексфорд до середини 19 ст.): занепад голосного в ненаголошеній позиції в кінці слова і «Великий зсув голосних», тобто систематична зміна довгих голосних у наголошених складах, до якого вимова голосних була схожа на вимову в латині, а фонетика подібна до нідерландської чи нижньонімецької [3] (цікавим є те, що в сучасній англійській мові орфографія переважно залишилася ідентичною середньоанглійській). Водночас відбулися й зміни в граматиці, спричинені запровадженням принципу унормування регіональних діалектів англійської першим англійським книговидавцем У. Кекстоном (W. Saxton) (70-80-і р. р. 15 ст.), наслідком чого стала уніфікація системи відмінювання, структури речення і синтаксичних зв'язків між його компонентами, що збільшило розрив між розмовним і писемним варіантами англійської.

Остаточне закріплення орфографічних, орфоепічних і граматичних норм відбулося наприкінці періоду ранньої сучасної англійської мови – на початку становлення пізньої сучасної англійської, фіксацією чого стала низка лексикографічних праць, що не втрачають свого значення по сьогодні – від «A Table Alphabeticall» Роберта Кодрі 1604 р. до започаткування Лондонським філологічним товариством видання «New English Dictionary on Historical Principles, NED» в 10-ти томах (1884-1928) із перевиданням у 1933 р. у 12-ти томах «Oxford English Dictionary» із додатковими 4 томами, виданими з 1972 по 1986 р. р.

На сьогодні в процесі вивчення граматики англійської мови слід враховувати принаймні дві групи чинників: історичне підґрунтя й тенденції, що мають силу дотепер і провокують появу змін, у тому числі – граматичних, з одного боку, та інтерполяристічність і космополізм англійської в силу її територіального поширення і забезпечення функціонування соціополітичних та економічних сфер людської життєдіяльності, з іншого. Останнє змушує враховувати еволюційні зміни англійської від «усередненого» варіанта, відомого на території Британії 300 років

тому до розмаїття варіантів і форм існування в землях, куди тими самими британцями ця мова були принесена: Америка, Австралія, Нова Зеландія, Африка, Індія тощо. Причому англійська поверталася у видозміненому вигляді до Британських островів з емігрантами, товарами, технологіями і под.

Водночас існує внутрішнє розшарування БЕ, оскільки всередині нього існують 3 мовні типи: Conservative English – мова королівської родини і Парламенту, Received Pronunciation (RP), або BBC English – прийнятий стандарт, мова освіченої частини Лондона й південного сходу Англії, «правильна англійська», літературна, мова кращих приватних шкіл (Eton, Winchester, Harrow, Rugby) й університетів (Oxford, Cambridge), й Advanced English – мова молоді – найактивніший і найчутливіший тип БЕ, що активно вбирає в себе нове з інших варіантів англійської, насамперед – з AmE. І це без урахування діалектів: північного, центрального, південно-західного, південно-східного, шотландського, валлійського та власне-ірландського.

З поширених у світі варіантів англійської ірландський (Irish English, IE), австралійський (Australian English, AuE) і новозеландський варіанти (New Zealand English, NZE) за своїми ознаками ближчі до БЕ, тоді як американський варіант (American English, AmE) сформував, по суті, власне бачення не тільки лексики й фонетики англійської, а, передусім, граматики, причому AmE існує в 3 діалектах (північному, центральному і південному), кожен з яких поділяється на кілька субдіалектів, найколеритнішим і найвідомішим з яких завдяки сферам кіно та музики є каліфорнійський субдіалект (цікаво, вимову, характерну для нього, зазвичай називають «справжньою американською вимовою»), а північний діалект, мову східного узбережжя, куди свого часу прибули перші переселенці з Британії – лінгвісти вважають досить близькою до БЕ [4; 5]).

Усе це зумовлює неоднозначність потрактування змін і їхніх причин, що відбулися (і досі тривають) протягом останніх десятиліть у граматиці й лексиці англійської мови, тобто якщо врахувати історичні зміни, що мали місце в граматиці англійської мови, то абсолютна більшість тих інновацій, про які сьогодні сперечаються англісти, постає не випадковим явищем, зумовленим виключно екстралінгвальними чинниками, а цілком вмотивованим з погляду внутрішньої організації мови процесом, що характеризується ознаками системності і послідовності.

Перспективним видається подальший аналіз процесів, що поглиблюють внутрішнє диференціювання сучасної англійської мови (в зіставленні з українською) як цілісної системи з урахуванням специфіки окремих варіантів англійської, зокрема на рівні граматичної системи.

Література:

1. Путіліна 2011: Путіліна, О. Л. Інновації в сучасних українській та англійській мовах (Фонетика. Лексикологія. Фразеологія). Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів [Текст] / О. Л. Путіліна / За ред. А. П. Загнітка. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – 277 с.
2. Algeo, Pyles 2009: Algeo, J., Pyles, Th. The Origins and Development of the English Language [Text] / J. Algeo, Th. Pyles. – Boston : Cengage Learning, 2009. – 347 pp. – ISBN-13: 978-1-4282-3145-0
3. Jespersen 1922: Jespersen, O. Language : Its Nature and Development [Hardcover] [Text] / O. Jespersen. – New York : H. Holt Publishing, 1922. – Access mode : URL : http://www.archive.org/stream/languageitsnatur00jespuoft/languageitsnatur00jespuoft_djvu.txt. – Title from the screen.
4. Labov 2010: Labov, W. Principles of Linguistic Change, Cognitive and Cultural Factors [Text] / W. Labov. – Chichester : John Wiley & Sons, 2010. – 424 pp. – ISBN 978-1-4051-1215-4 (hardback)
5. Lass 1994: Lass, R. Old English : A Historical Linguistic Companion [Text] / R. Lass. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – 300 pp. – ISBN 0 521 43087 hardback
6. Lipka 2002: Lipka, L. English lexicology : lexical structure, word semantics & word-formation [Text] / L. Lipka. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2002. – 244 pp. – ISBN 3-8233-4995-3
7. Millward, Hayes 2011: Millward, C. M., Hayes, M. A Biography of the English Language [Text] / C. M. Millward, M. Hayes. – Boston : Cengage Learning, 2011. – 478 pp. – ISBN-13: 978-0-495-90641-4
8. Müller 2008: Müller, S. The Mental Lexicon [Text] / S. Müller. – GRIN Verlag, 2008. – 56 pp. – ISBN 978-3-638-94517-2
9. Putilina 2012: Putilina, O. Historical and Contemporary Factors of Innovative Processes in the Present-Day English Language in Comparison with Ukrainian One : Conflict or Cooperation? [Text] / O. Putilina // Лінгвістичні студії : 36. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Випуск 25. – С. 89-94.
10. Shay 2008: Shay, S. The History of English : A Linguistic Introduction [Text] / S. Shay. – San Francisco, CA / Washington, DC : Wardja Press, 2008. – 232 pp. – ISBN 978-0-6151-6817-3
11. Sproat 1985: Sproat, R. Welsh Syntax and VSO Structure [Text] / R. Sproat // Natural Language and Linguistic Theory. – Vol. 3. – 1985. – Pp. 173-216.